

Türkiye Türkçesinde İkili Ünlüler

Öznur DURGUN*

Öz

Standart Türkçenin tek ünlüleri (*monophthong*) /a, e, ı, i, o, ö, u, ü/ ünlüleridir. Bir hece içinde, ünlüyle başlayıp başka bir ünlüyle biten ve birleşik bir ses olarak tanımlayabileceğimiz ikili ünlü (*diphthong*) ise Türkçede bir sesbirim olarak bulunmaz. Oysa Türkçede bazı fonetik pozisyonlarda *ou, ei, öü* vb. ikili ünlülerin ortaya çıkması ve dolayısıyla ikili ünlüleşme (*diphthongisation*) hadisesinin görülmesi söz konusudur. İkili ünlülerin literatürde *ikiz ünlü, kayan ünlü, çift ünlü* gibi farklı adlandırmalarla karşımıza çıkması, ikili ünlünün en temel kriteri diyebileceğimiz tek bir hecede bulunması hususunun çoğu araştırmacı tarafından göz ardı edilmesi ve Türkçeye alıntılanan bazı sözcüklerde yan yana bulunan iki ünlünün, imla ve telaffuzu birbirine karıştırmak suretiyle ikili ünlü olarak nitelendirilmesi, Türkiye Türkçesindeki ikili ünlüleri ana hatlarıyla konu edinen teorik bir çalışmanın kaleme alınmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda öncelikle ikili ünlülere dair literatüre yer verilmiş, akabinde Türkçede /ğ/ sesbirimi üzerinden gerçekleşen ikili ünlüleşme hadisesine değinilmiştir. Ayrıca İngilizceden Türkçeye geçen ve bünyesinde ikili ünlü bulunduran bazı sözcüklerin ne suretle Türkçenin fonetik yapısına uyarlandığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, sesbilim, ikili ünlü, alıntı sözcükler, /ğ/ sesbirimi.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye.

Elmek: oznur.durgun@medeniyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5574-0987>

Geliş Tarihi / Received Date: 31.08.2022
Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.12.2022

DOI: 10.30767/diledeara.1227324

Diphthongs in Turkish

Abstract

In Turkish, the monophthongs are *a, e, ı, i, o, ö, u* and *ü*. However, diphthong is not found as a phoneme in Turkish. In its simplest definition, a diphthong is a compound sound in a syllable which starts with a vowel and ends with another one. Yet, in some phonetic positions in Turkish, it is possible to see the emergence of diphthongs like *ou, ei, öü* etc. and therefore the occurrence of diphthongisation. Given this, it should be indicated that there are some important problems in the investigation of the diphthongs in the field of Turcology. First, diphthongs have been confusingly conceptualised in the scholarly literature through different forms like *ikiz ünlü, kayan ünlü* and *çift ünlü*. Moreover, many researchers have ignored the fact that the most essential criterion of diphthongs is to form a single syllable. Lastly, the two vowels existing side by side in some words borrowed from other languages lead the researchers to characterise them as diphthong since they confuse spelling and pronunciation. These problems in the scholarly literature have certainly necessitated the writing of a theoretical study on diphthongs in Turkish. In this context, this article primarily reviews the literature on diphthongs and then it discusses diphthongisation with special reference to the /*ğ*/ phoneme in Turkish. Moreover, the article focuses on the matter how the words borrowed from English containing diphthongs have been adapted to the phonetic structure of Turkish.

Keywords: Turkish, phonology, diphthong, loanwords, phoneme /*ğ*/.

Extended Summary

In Turkish, the monophthongs are *a, e, ı, i, o, ö, u* and *ü*. However, diphthong is not found as a phoneme in Turkish. In its simplest definition, a diphthong is a compound sound in a syllable which starts with a vowel, ends with another one and they create a difference in meaning. Diphthongs are divided into three groups regarding the intensity of the sound as *falling/descending, rising/ascending and centering*. Due to the phonotactics of Turkish, two vowels cannot stand side by side in the same word. But, there are secondary diphthongs in Turkish despite the absence of diphthongs as essential phoneme. In this context, it is necessary to mention especially Khalaj and Yakut, in which some of the long vowels in Proto-Turkic turn into diphthongs (e.g. PTu. **ēn-* ‘to descend’ > Khal. *īen-*, PTu. **hōt* ‘fire’ > Jak. *uot* etc.)

This article primarily reviews the literature on diphthongs. When looked at the studies conducted on phonetics and phonology of Turkish since the beginning of the twentieth century, it can be detected there are different opinions and evaluations about diphthongs among the scholars in Türkiye. Primarily, there is no agreement about the naming of diphthongs. Moreover, there are different evaluations about when semi-vowels which are in some cases phonetically realised as vowels and in some other cases as consonants depending on their positions in the word, cause diphthongisation. In terms of the problem of naming, it is seen that the word *glide*, which is used for diphthongs in English translated into Turkish literally as *kayan ünlü*. However, this term does not seem to be convenient since it evokes decrease in the sound, that is, the descending diphthongs. Other confusing suggestion of naming is *ikiz ünlü* (literally *twin vowel*). The Turkish word *ikiz* ‘twin’ is an adjective that stands for the things that are “completely similar to each other”, so it brings to mind the pairs of vowels such as *aa, ee, uu*. This is, however, misleading because two identical vowels side by side are actually used to denote long vowels, e.g. Gagauz *buu* ‘to choke’ etc. Therefore, it seems that the most reasonable term for English term diphthong in Turkish is *ikili ünlü*.

This study also discusses diphthongisation with special reference to the /*ğ*/ ‘soft g’ in Turkish. As it is known, semi-vowels like /*ğ*/, which can be realized as both vowels and consonants depending on the phonetic environment, play an important

role in diphthongisation. Semi-vowels can lead to diphthongisation not in written Turkish but in pronunciation. In this regard, it is crucial to indicate that a historically velar plosive consonant turns into a semi-vowel through *spirantisation/fricativisation* in the consonant + vowel + consonant relation (i.e. $CVC > CV^v$) in a word-final or syllable-final position in Turkish (eg. *doğdum* /do^u.dum/ etc.). Since there is the phoneme /ğ/ in the previous phase of the semi-vowels in typical spirantisation event of Turkish, this article at the same time include discussions and evaluations about this phoneme.

In the last section of the article, there is a discussion on how words with diphthongs borrowed into Turkish from Western languages, since diphthongs can be originally found in these languages unlike Turkish. For discussion of this, English was chosen as the sample language. By displaying borrowed words passing from English into Turkish (e.g. *bot* ← En. *boat*, *folyo* ← En. *folio*, *nakavt* ← En. *knock out* etc.), it has been concluded that the most common phonological event in a borrowing process is monophthongisation.

Consequently, this article states that phonetic analysis is essential for the specification and determination of diphthongs in Turkish especially over /ğ/. The following statement of R. Lass succinctly reveals that the topic of diphthongs needs to be properly investigated though it contains some certain complicated problems: “If long vowels produce methodological headaches, diphthongs are a positive migraine.” (Lass 1984b: 95).

Giriş

Standart Türkçenin tek ünlüleri /a, e, ı, i, o, ö, u, ü/ ünlüleridir. Tek bir hece içinde, ünlüyle başlayıp başka bir ünlüyle biten ve aslında birleşik sesler olan *ai, ei, ou, öü* vb. ikili ünlülere ise Türkçede asli olarak rastlanmaz. Nitekim Türkçenin sesdizim kuralı (*phonotactics*)¹ Türkçe kökenli sözcüklerde tek bir hecede – ikincil durumlar hariç – iki ünlünün yan yana gelmesine müsaade etmez. Johanson’a göre tek ünlülere eğilim ve ikili ünlülerden kaçınma, Türkçenin tipik özelliklerinden biridir.²

İkili ünlüler her zaman tam değerde sesletilen bir ünlüden ve ona eşlik eden, ancak normalden daha düşük bir ses şiddetiyle telaffuz edilen ikinci bir ünlüden oluşurlar.³ Tam değerdeki ünlü başta veya sonda olabilir: *eⁱ / e_i, i^e / i_e* vb. İkili ünlünün en önemli özelliği tek bir hecede bulunmasıdır.⁴ Dolayısıyla hece sınırında yan yana gelen *-io-* (ör. *açıortay*), *-ea-* (*anbean*), *-ei-* (*deist*) vb. örnekler ikili ünlü değildir. Sesin şiddetiyle ilgili olarak alçalan (*eⁱ / e_i falling/descending diphthong*), yükselen (*i^e / i_e rising/ascending diphthong*) ve ortalanana (*i^ɪ / i_ɪ centering diphthong*) olmak üzere üç çeşit ikili ünlü vardır. Alçalan ikili ünlülerde, tam değerdeki ünlüden yarı değerdeki ünlüye geçerken ciğerden gelen havanın şiddetinin azalması söz konusudur. Tersî durumda yani yükselen ikili ünlülerde, ses şiddeti bakımından normalden zayıf telaffuz edilen yarı değerdeki ünlüden tam değerde sesletilen bir ünlüye geçilmekte, ciğerden gelen havanın şiddeti artmaktadır. Ortalanana ünlüde ise ilk öge tam değerde bir ünlü olup, ikinci öge diğer ikili ünlülerdekinden farklı olarak ön ve art ünlü arasındaki konumda sesletilen orta ünlülerden (*central vowel*) herhangi biri olabilir (i, ə, ɜ vb.); Bİng. *here* [hɪə] ‘burada, buraya’, *where* [weə] ‘nerede, nereye’ vb. Ön ve art ünlüler arasında ko-

1 Bir dildeki sesbirimlerin, bir hece veya kelimedeki hangi pozisyonlarda bir araya gelebileceğini inceleyen disiplin.

2 Demir, tercümesini yaptığı bu çalışmada diftongu *ikiz ünlü* terimiyle karşılamıştır. Bkz. Johanson 2014: 46.

3 İkili ünlülerin mahiyetine ve türlerine dair teorik bilgi için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Rowe ve Levine 2018: 42, Bussmann 2006: 316, Lass 1984a: 91-92, 135-139.

4 İkili ünlülerin belki de en karakteristik özelliği iki farklı ünlünün tek bir hecede bulunmasıdır. Yavuz, Türkçe *ay* sözcüğü ile İng. *eye* ‘göz’ sözcüklerinin telaffuzlarının aynı olduğunu fakat Türkçe sözcüğün ünlü+ünsüz kombinasyonu ile /aj/, İngilizce sözcüğün ise ünlü+ünlü kombinasyonu ile /ai/ şeklinde transkripsiyonunun yapıldığını söyler. Telaffuzları aynı olmasına rağmen transkripsiyonları farklı olan bu sözcüklerden *ay*’ın ikili ünlü içermemesinin kanıtı, sözcüğe bir ek getirildiği takdirde /y/ sesbiriminin diğer heceye geçmesidir (yani: *ay + ı > aɪ /a.yɪ/*). Fakat aynı durum İng. *eye* sözcüğü için geçerli değildir. Bkz. Yavuz 2006: 37.

numlanan bu sesbirimler, Türkçede yoktur ve dolayısıyla Türkçede ortalanmış ikili ünlülerden de söz edilemez.

Bu üç türü dilbilimsel olarak, *ei* ikili ünlüsü üzerinden üç farklı şekilde göstermek mümkündür. Üçü de aynı şeyi ifade ettiğinden hangisinin kullanılacağı sadece bir tercih meselesidir.

Alçalan ikili ünlü: *ei*, *eⁱ*, *e_i* vb.

Yükselen ikili ünlü: *ei*, *eⁱ*, *e_i* vb.

Ortalanmış ikili ünlü: *eə*, *e^ə*, *e_ə* vb.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Türkçede aslen ikili ünlü yoktur, ikincil olarak ortaya çıkan ikili ünlüler vardır. Türkiye Türkçesinde ikincil olarak görülen ikili ünlülere geçmeden evvel bazı Türk dillerine bakmakta fayda var. Türk dilleri arasında en arkaik olan Halaççada, Ana Türkçedeki uzun ünlüler ya korunmuş ya da ikili ünlülere dönüşmüştür. Dolayısıyla Halaçça, çok sayıda ikincil ikili ünlünün bulunduğu bir Türk dilidir: ATü. **hōt* ‘ateş’ > Hal. *hūt*, ATü. **ēn-* ‘inmek’ > Hal. *ēn-*, ATü. **hōl* ‘ıslak’ > Hal. *hōl* vb. Zikredilmesi gereken bir diğer Türk dili ise Yakutça. Uzun ünlünün başına üst dil konumlu ünlülerden birinin eklenmesi suretiyle Yakutçada üç tür ikili ünlüleşmeyle karşılaşmaktadır: *ē* > *ie*, *ō* > *uo*, *ō* > *üö*. Dolayısıyla Yakutçada bir ikili ünlü varsa rekonstrüksiyonunda muhakkak uzun ünlü kabul etmemiz gerekir: ATü. **tōrt* ‘dört’ > Yak. *tüört*, ATü. **hōt* ‘ateş’ > Yak. *uot*, ATü. **bēs* ‘beş’ > Yak. *bies* vb. (Tekin ve Ölmez 1999: 63, 65, 68).

Türkiye Türkçesindeki İkili Ünlülere Dair Araştırma Tarihi

Türkçenin fonetiği ve fonolojisine dair – çoğu her ne kadar normatif bir yapıda olsa da – 20. yüzyılın başından itibaren pek çok çalışmanın yapıldığı malumdur.⁵ Burada amacımız, ikili ünlülere dair literatürün genel bir profilini çizmektir. Bu hususta, G. Bergsträßer’in 1918’de *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*’ın (Alman Şark Cemiyeti Dergisi) 72. sayısında, *Zur Phonetik des Türkischen, nach gebildeter Konstantinopler Aussprache* ‘İstanbullu aydın telaffuzuna göre Türkçenin fonetiğine dair’ başlıklı çalışması, ilk bakılması gereken temel kaynaklardan biridir şüphesiz. Halk dilinde çokça çalışma yapılmasına rağmen, Arapça ve Farsçanın Türkçedeki telaffuzlarının ilgi

5 J. Krámský’nin Türkçenin fonetiği ve fonolojisine dair yapılan çalışmalarını kronolojik olarak değerlendirdiği özet mahiyetindeki “Phonetics and Phonology” başlıklı önemli çalışmasını burada zikretmek gerekir. Bkz. Krámský 1990.

çekici olabileceğini ve bu bağlamda İstanbul münevverinin telaffuzunu tasvir etmek istediğini belirten Bergsträber, 20. yüzyılın henüz başındaki Türk fonetiğini tafsilatlı ve başarılı bir şekilde incelemiş, makalesinin girişten sonraki ilk bölümünde Türkçenin sekiz ünlüsünü ve ikili ünlülerini ele almıştır.

Bergsträber, ikili ünlü hususunda Türkçenin çok zengin olduğunu, eskiden mevcut olanların yanı sıra ünsüz düşmesi vb. ile de ikili ünlü oluştuğunu söyleyerek Arapça ve Farsçadaki *ai*, *au* ile Türkçenin *öi* ikili ünlüsü üzerinde durmuştur. Bergsträber öncelikle *ay* yahut *ei* > *ē* > *ei* olmak üzere iki farklı istikamette gelişme gösteren *ai* ikili ünlüsüne değinmiş, bunların telaffuzunda çevresindeki ünlü ve ünsüzlerin etkili olduğunu söyleyerek *ay* ikili ünlüsüne *gayrı*, *hayvan*, *hayret* vb., *ei* ikili ünlüsüne ise *sēr*, *fēz*, *şē* vb. örnekleri vermiştir. *Au* ve *eu* ikili ünlülerini ise, /v/ sesbiriminin /u/ yahut /ü/ mahrecinden çıkması dolayısıyla *av* (yani *av* < *au*) ve *ev* (yani *ev* < *eu*) şekillerinde göstererek *avdet*, *havf*; *avlamak*, *yavru*; *zevk*, *sevk*, *nōbet*, *dōlet* vb. örnekleri verir. Son iki örnekte *eu* ikili ünlüsünün tek ünlüleşerek /ō/ olması söz konusudur, tıpkı *ei* > *ē*'de olduğu gibi. *Öile*, *böile*, *öirenmek*, *söilemek* sözcükleriyle örneklendirilen *öi* ikili ünlüsü ise tek ünlüleşme temayülündedir, bu sözcüklerde ikili ünlü ve /ö/ ünlüsünden ziyade son kısımda yuvarlaklığı gittikçe azalan ve /i/'ye yaklaşan bir "yarım diftong" *ō*'sü işitilmektedir (Bergsträber 1918: 244-246).⁶ Bergsträber ayrıca ulama (*sandhi*) pozisyonunda da ünlülerin birbirlerine tesir ettiklerini, bazen birleştiklerini; ünlüler farklıysa niceliklerini koruduklarını, aksi takdirde bir nevi ikili ünlünün meydana geleceğini söyleyerek şu örnekleri verir: *Oesnada*, *işteo*, *uzakdaolan*, *haldeolub* vb. (Bergsträber 1918: 249-250).

Çalışmasının ünsüzler bölümünde ise Bergsträber, /y/ ve /g/ sesbirimlerini, ortadan kalktıklarında ünlü uzaması, ünlü birleşmesi ve ikili ünlüleşme hadiselerine sebebiyet vermelerinden ötürü ünlü sistemi açısından önemli addeder. Şimdiki zaman eki ve *ziade*, *beşeriet*, *ihtiar* vb. örneklerde /y/; *oultu*, *boaz* örneklerinde ise /g/'nin ortadan kalkması suretiyle ikili ünlü oluşmaktadır. (Bergsträber 1918: 258).

J. Deny (1921), *Gramerinde* ikili ünlülere müstakilen yer vermemekle birlikte, Türkiye Türkçesinde iki ünlünün art arda gelebileceğini fakat iki ünlü

⁶ Bu çalışma, M. Şükrü Akkaya tarafından "Türk Fonetigi" başlığıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Fakat özellikle sesbirimlerin gösteriminde ne yazık ki fazlaca hata tespit edilmiştir. Örneğin *ay* veya *ei* > *ē* > *ei* (Bergsträber 1918: 244) yerine *a i* yahut *e < ēi < ei* (Bergsträber 1936: 15).

arasındaki gırtlak seslerinin düştüğü bazı özel durumların (örneğin *s(ou)k* (*soğuk* yerine) ve *t(au)k*) olduğunu belirtmiştir. Bu durumda bir çeşit *w* ve *y* yarıünlüsü oluşturularak bunların bir ünlüden diğerine geçişi kolaylaştırdığını söylemiştir (Deny 2012: 86).

T. Erem ve N. Sevin (1947), “bir nefeste ve bir hecede telaffuz edilen ve kulakta bir ses intibai bırakan iki vokal sesi”ne *diftong* veya *karışık vokal* demiş, bunların en önemli özelliklerinin dilin yaptığı hareket olduğunu ve bu yüzden *kinetic vowels* ‘hareketli vokaller’ olarak da adlandırılabilirlerini belirtmişlerdir. Daha sonra Türkçede en çok geçtiğini belirttikleri *ei*, *oo*, *ai* ve *ao* diftonglarına örnekler vermişlerdir (Erem ve Sevin 1947:155-159).

M. Räsänen (1949), Ana Türkçede yalnızca *-j-* (*-i-*) ile diftong oluşabileceğini ihtiyatkar bir şekilde söylemiş, Türkmençe ve Yakutçadaki *bāj* ‘zengin’ örneğini vermiştir. Modern Türkçede ise *j-* diftonguna ilave olarak *ua*, *ya*, *üä*, *iä*, *uo* ve *üö* diftonglarının bulunduğundan bahsetmiştir (Räsänen 1949: 74).

N. Üçok (1951), *diftong*’u “Aynı nefes baskısı altında telaffuz edilen iki ayrı vokalin birbiriyle sıkı sıkı birleşmesi” olarak tanımlamış, her iki ünlünün aynı hecede olması gerektiğini vurgulamıştır. Üçok’a göre asıl ikili ünlü, alçalan ikili ünlü olup Türkçede muhtelif istikametlerde gelişen başlıca iki tür ikili ünlü bulunmaktadır: *Ai* ve *au*. Bunlar yabancı kökenli bilhassa Arapça sözcüklerde (örneğin *saut*, *hauf*, *haivan*) görülür. Türkçe olup “iğretilemiş” olan kelimelerde ise ikili ünlü, *a* ve *e* gibi ünlülerin, *y* veya *v* ile birleşmesinden oluşmuştur.⁷ (Üçok 1951: 90-93).

Ö. Demircan (1979), ikili ünlüleri, *kayan ünlüler* ibaresiyle karşılayarak “ses organlarının bir ünlü durumundan bir başka ünlü durumuna doğru kayarken çıkarılan, ünlü özelliğinde sesler” şeklinde tanımlamış (Demircan 1979: 39-40), standart dilde bulunan örneklerin sesbilim açısından durumunu ise iki grupta incelemiştir: 1) Ünlü + *v/w*: *iv*, *öw*, *aw*, 2) ünlü + *y*. Demircan, bu bileşimlere dayanarak *iv*, *üw*, *iy*, *üy*, *i:*, *ü:*, *ev*, *öw*, *ey*, *öy* vb. bileşimlerin birer sesbirim sayılabileceğini belirtmiştir (Demircan 1979: 82-84).

N. Selen (1979), “ünlü kayması ve ünlü çatışması, iki ünlünün yan yana durması, kavşak sözcük sınırlarında bir ünlü bir ünsüz, ya da tersinin yan yana

⁷ Üçok’un bu hususta A. von Gabain’den alıntılıdığı “Uygurca” *ısu* ‘günah, suç’ ve *kojn* ‘koyun’ örnekleri, bahsi geçen diftongları içermemektedir. Bkz. Üçok 1951: 93, d. 8.

gelmesi demektir” tanımı sonrasında Türkiye Türkçesinde iki ünlünün yan yana gelmeyeceğini belirtir. Selen’e göre /ğ/’nin sebep olduğu ünlü kaymasından ziyade eski imladaki *elif* ya da *ayımın* düşmesiyle *sual*, *reis*, *ait* gibi sözcüklerde iki ünlü yan yana gelerek ünlü kayması oluşturmaktadır. Selen’e göre arka dil ünlülerinden [a], [o] ve [u]’yu [j] sesi izlediğinde, özellikle [aj] dizisinde “kesinlikle” bir ünlü kayması olduğu, ön dil ünlülerinden özellikle düz ünlüler [e] ve [i]’yi [j] sesi izlediğinde (örn. *eylem*, *giysi*) ise bu sözcüklerde “sözde” ya da yarım ünlü kayması olduğu söylenebilir. Selen, /ğ/ ile ilgili olarak ise farklı iki ünlü arasında olduğu durumlarda “ünlü kayması”na sebep olabileceğini söyler (Selen 1979: 62-68, 85).

İ. Ergenç (1995), “ünlü kayması”nı “aynı seslem içinde olan ya da başka bir sesin yitimi sonucu aynı seslem içinde yan yana kalan ünlülerin tek sesmiş gibi çıkarılmaları” şeklinde tanımlamış, /ğ/ sesbiriminin önünde ve ardında ayrı nitelikli ünlüler bulunduğu takdirde konuşma dilinde ünlü kayması oluştuğunu belirterek *ağıt* ~ /a:ıt/, *doğa* ~ /do:a/ örneklerini vermiştir. Ergenç’e göre ünlüler düz öndil ünlüleriye /y/ sesine dönüşebilmekte ve /y/ sesinin çıkış yeri /i/ ünlüsüne çok yakın olduğu için sözde ünlü kayması meydana gelmektedir. Örneğin, eğitim ~ /ejitim/ ~ /e:itim/, eğlence ~ /ejlence/ ~ /e:ilence/ (Ergenç 1995: 39, 42-43).⁸

İkili ünlülere dair sunduğumuz bu panoramada, araştırmacılar arasında Türkçede asli olarak ikili ünlünün bulunmadığı hususunda bir fikir birliği söz konusu olsa da⁹– pek çok gramer teriminde olduğu gibi – adlandırmada bir mutabakata varılamadığı, ayrıca yarıünlü nitelikteki sesbirimlerin hangi durumlarda ikili ünlüleşmeye sebebiyet verdiği ve hangi fonetik pozisyonlarda, dolayısıyla hangi sözcüklerde ikili ünlünün ikincil de olsa bulunduğu konusunda fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öncelikle adlandırma sorununa değinmek gerekiyor. *Diftong*’un yanı sıra ikili ünlüleri karşılamak üzere belki de en sık kullanılan terim “kayan ünlüler”. İngilizce *glide* teriminin Türkçeye tercüme edilmesiyle literatüre giren ve sıklıkla tercih edilen bu tabir, dilin bir hecede bir ünlüden

⁸ Ergenç’in sözlüğünde “kayan ünlüler”in birinci sesinden sonra () imi kullanılmıştır.

⁹ M. Yurtbaşı, literatürde Türkçede “kayan ünlü” olmadığı şeklinde bir görüşün olduğunu, oysa Türkçe sözcüklerin sanılmanın aksine ikili hatta üçlü ünlü öbekleriyle uzlaştığını iddia etmiştir. Öyle ki aynı iki ünlüyü içeren veya biri diğerinden farklı olup *hiatus* olarak kabul edilen bazı sözcükleri sıralayarak telaffuzlarını *schwa* sesbirimiyle göstermiş (örneğin *saadet* [sa:æˈdet], *şuur* [ʃu:ə], *naaş* [na:æ] vb.) ve bunların, daha ziyade “kayan ünlü” olarak kabul edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Yurtbaşı, yalnızca alıntı sözcüklerin değil, /ğ/ sesbirimini içeren Türkçe asıllı bazı sözcüklerin telaffuzunu da *schwa* kabul etmiştir. (Örneğin “ağır” [a:ɯr], “oğul” [o:ɯl] vb.) Yurtbaşı’nın bu görüşlerine katılmadığımızı, sesbilgisel gösterimlerini doğru bulmadığımızı belirtmek isteriz. Krş. Yurtbaşı 2018: 127, 153, 154.

diğerine kayması anlamı kastedilmek istense de bizce, ses şiddetinin azalması, dolayısıyla da alçalan ikili ünlüleri çağrıştırdığı intibamı uyandırmaktadır.

Bir diğer adlandırma ise “ikiz ünlü”¹⁰. Yukarıda aktardığımız teorik bilgilerden de anlaşılacağı üzere ikili ünlüden söz edebilmemiz için iki ünlünün tek bir sesbirimi karşılayan iki farklı ünlüden (*ou* vb.) veya bir tam ünlü ve yarıünlüden (*ay* [ai] vb.) oluşması ve tek bir hece oluşturması gerekmektedir. O halde ikili ünlüyü belirtmek üzere literatürde “ikiz ünlü” teriminin yer almasını nasıl değerlendirmek gerekiyor? Türkçede *ikiz*, ‘birbirine tamamen benzeyen’ şeyleri belirtmek üzere kullanılan bir sıfattır (TDK 2010: 949). Örneğin ses bilgisinde bazı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle ikileşmesi sonucu ortaya çıkan ünsüzlere ikiz ünsüz (*geminat*) denilmektedir. Dilbilimsel bakımdan -C- > -CC-¹¹ şeklinde gösterebileceğimiz bu hadisede bir aynılık söz konusudur (Örn. *aman* > *amman*, *bık-gXn* > *bıkkın*, *benlik* > [*bennik*] vb.) Dolayısıyla ikiz ünlü terimi de akla tabi olarak *aa*, *ee*, *üü* vb. ünlü çiftlerini getirmektedir. Dilbilimsel bakımdan *aa*, *ee*, *üü* vb. ünlü çiftleri, uzun ünlüleri göstermenin bir başka yoludur (yani $\bar{a} = a = aa$). Yani bu gösterimler, uzun ünlüleri ifade ederler. Hal böyleyken bunların ikili ünlü sayılması da doğru olmaz. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda İng. *diphthong*’u karşılamak üzere en uygun terimin *ikili ünlü* olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye Türkçesindeki İkincil İkili Ünlüler

Aslen ünsüz olmakla birlikte kimi durumlarda ünlü olarak da görev yapan sesbirimler, diğer adıyla yarıünlüler (*semi-vowels*) /ğ/ ‘yumuşak g’ ve /y/¹²’dir. Bunlar, Türkçede de yarıünlü olarak görev yapmaktadırlar. Türkçede ikili ünlüleşme bahis mevzuu olduğunda ise ilk önce zikredilmesi gereken, [ünsüz + ünlü + ünsüz] bağntısında hece

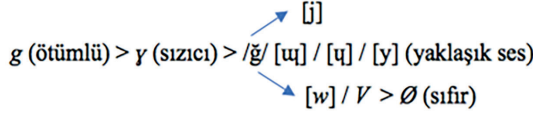
10 Gül ve Hazar’a göre Türkçe kelimelerde yan yana görülen iki ünlüye *ikiz ünlü*, alıntı kelimelerde bulunan iki ünlüye ise *çift ünlü* denmelidir. Fakat çalışmada en temel mesele gerek Türkçe, gerek alıntı sözcüklerde yan yana gelen iki ünlünün İngilizce “diphthong” yazımıyla karşılanmış olmasıdır.

Bu çalışmada, Ar. *beniâdem*, *muadil*, *müebbet*, *faiz* vb.; *aerobik*, *faul* vb. Batı dillerinden alıntılanan sözcükler, çift ünlülü olarak kabul edilmiştir. Arapçada birer ünsüz olan *ayın* (ع)ve *hemzeyi* (ه) taşıyan sözcüklerin, Türkçeye alıntılanırken Türkçede bu sesbirimlerin olmaması dolayısıyla farklı uyarlama süreçlerine maruz kalmaları ve genellikle telaffuzda ya uzama yahut da ünlü boşluğunun ortaya çıkması bir vakıadır. Çalışmada, Batı dillerinden alıntılanıp çift ünlülü olarak nitelenen örneklerin çoğunda ise asli ikili ünlüler bulunmaktadır. Dolayısıyla *açortay* (< *açı ortay*), *veziriazam* (< *vezir-i a’zam*) gibi ünlüyle bitip başka bir ünlüyle başlayan ve esasen “ünlü birleşmesi” olarak değerlendirilmesi gereken örneklerde -*io-*, -*ia-* vb. nin “ikiz ünlü” kategorisine dahil edilmesi, kanaatimizce yeniden sorgulanmayı gerektirmektedir. Krş. Gül ve Hazar 2006.

11 *Ünlü* ve *ünsüz* terimlerinin Türkçede aynı harfle başlamaları dolayısıyla bu çalışmada, uluslararası dilbilim literatüründe genel kabul gördüğü üzere ünlü için *V* (İng. *vowel*), ünsüz içinse *C* (İng. *consonant*) kısaltması kullanılmıştır.

12 Türkiye Türkçesinde /y/ sesbiriminden kaynaklanan ikili ünlüleşme hadisesi bu çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı değerlendirilmemiştir.

sonundaki ünsüzün sızıcılaşarak (*spirantisation/fricativisation*) yarıünlüye dönüşmesidir (yani: $CVC > CV^h$). Türkçedeki temel sızıcılaşma hadiselerinden biri şu şekildedir:

Türkçenin bu tipik sızıcılaşma örneğinde de görüleceği üzere yarıünlü nitelikteki [w] altsesbiriminin ve /y/ sesbiriminin bir önceki safhasında /ğ/ bulunmaktadır. Kılıç, art damak, yarıünlü, ötümlü ünsüz olarak nitelediği bu sesbirimin düz art damak yarıünlüsü (/u/) ve art damak sürtünmelisi (/y/) olmak üzere iki dışsal altsesbirimi olduğunu söyler ve fonetik özelliklerini, düz ön damak ([j]), yuvarlak art damak ([w]), yuvarlak ön damak ([u]) yarıünlüsüne dönüşme, ikili ünlüleşme ([au, ei, ou, oey]), ünlü uzaması ([:]) ve gerçekleşmeme (\emptyset) olarak belirtir (Kılıç 2017: 211).¹³ Gerek kelime başında bulunmaması gerekse zayıf bir ses olması dolayısıyla bulunduğu çevreden etkilenmesi ve farklı şekillerde sesletilmesi özellikleriyle /ğ/, Türkçenin şüphesiz en tartışmalı ünsüzüdür hatta ünsüz olup olmadığı bile tartışılmaktadır (Kılıç ve Erdem 2012: 2813).

Bu sesbirimin kelime içindeki pozisyonuna, öncesi ve sonrasındaki sesbirimlerin niteliğine bağlı olarak nasıl realize olduğuna ve duyulduğuna dair literatürde fazlaca şey söylenmiş olmakla birlikte, Kılıç ve Erdem'in, bulunduğu pozisyon ve çevresindeki diğer seslerle ilişkisini ölçüt alarak /ğ/'nin fonetik analizini sundukları müşterek çalışmadan bilhassa bahsetmek gerekiyor. Kılıç ve Erdem, algısal ve akustik değerlendirme sonuçlarına göre /ğ/ sesbiriminin şu durumlarda ikili ünlü oluşturduğunu belirtmektedirler:

1. Aynı iki geniş ünlü arasında,
2. Kendinden önce gelen ünlünün geniş ünlü olduğu /ağı/, /eği/, /oğu/ dizilerinde,
3. Geniş ünlü + /ğ/ + ünsüz diziliminde
4. Kelime sonunda bulunup öncesindeki ünlü geniş ünlü olduğunda (Kılıç ve Erdem 2012: 2822).

Johanson da Modern Türkçede iki ünlü arasında zayıf sızıcı sesin orta-

¹³ Kılıç'ın çalışmasında bu sesbirim “/u/ (<ğ>)” şeklinde gösterilmiştir.

dan kalkması durumunda ikili ünlülerin ortaya çıkacağını belirtmiş ve yukarıdaki ikinci kategoriye dahil edebileceğimiz şekilde *soğuk*¹⁴ [sook] < *soyuk* örneğini vermiştir. Çalışmasının başka bir yerinde ise /ğ/ sesbiriminin ünlüler arası pozisyonda diftonga benzer bir telaffuzunun (*diphthong-like articulation*) olduğunu belirtmiştir (Johanson 2021: 225, 303).

Kanaatimizce /ğ/ sesbiriminin ikili ünlüleşmeye yani iki ünlünün tek bir hecede telaffuz edilebilmesine sebebiyet verecek surette yarıünlü sayılabilmesi için fonetik çevrelerden birinin çift dudak [w]'si üzerinden -oğ > -oy > -ow > -ou veya -ög > -öğ > -öw > -öü olması, yani /ğ/ öncesindeki ünlünün geniş-yuvarlak ünlülerden biri olması ve /ğ/'nin hece sonunda bulunması gerekiyor. Örneğin *doğ-* fiili, *doğdum* şeklinde çekimlendiğinde /doğ-/ ve /-dum/ heceleri oluşuyor. /ğ/, hece sonunda olduğu ve öncesindeki ünlü /o/ olduğu için, bu sözcüğü /do^u.dum/ olarak alçalan ikili ünlü şeklinde telaffuz etmek, dolayısıyla burada bir ikili ünlüleşmeden bahsetmek de mümkün oluyor.¹⁵ Fakat örneğin *doğum* sözcüğünün heceleri /do-/ ve /-ğum/ olduğu ve /ğ/, diğer hecenin başlangıç pozisyonunda yer aldığı için sözcüğün telaffuzu */do^u.um/ şeklinde olmayabiliyor. Bu bağlamda /ğ/'nin /o/ ünlüsünden sonra gelerek hece sonunda yer aldığı *Soğdakça*, *soğrulma* gibi sözcükleri de ikili ünlüleşmenin görülebileceği sözcükler arasında zikretmek mümkündür (yani: *Soğdakça* = /so^u.dak.ça/, *soğrulma* = /so^u.rul.ma/). Bu fonetik çevrede olmakla birlikte telaffuzda ortaya çıkan fakat yazımda gösterilmeyen ikili ünlülere şu Türkçe kökenli sözcükleri de örnek verebiliriz: *Öğle* /ö^ü.le/, *doğru* /do^u.ru/, *döv-* < ATü. **tög-* (örn. /dö^ü.düm/), *sög-* < ATü. **sög-* (örn. /sö^ü.dü.ler/), *loğlama* /lo^u.la.ma/ vb. /ğ/ sesbiriminden önce /u, ü/ (ve diğer dar ünlüler /ı, i/) geldiği takdirde ise ikili ünlüleşmeden değil, ünlü uzamasından bahsetmek gerekiyor (Kılıç 1999: 960; Kılıç ve Erdem 2012: 2822). Kanaatimizce /ğ/'nin aynı iki geniş ünlü arasında olduğu zaman da ünlü uzaması ortaya çıkıyor (örn. *ağaç* /a:ç/, *Moğol* /Mo:l/ vb.).

Türkçede ikili ünlü olgusuyla ilgili zikredilmesi gerekenlerden biri de şüphesiz *ol-* fiilidir. ‘Meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak; gerçekleş-

14 Ergin, “Bir gramer birliğinde iki vokalin yan yana gelmesi” olarak tanımladığı *hiatusun* Türkçede çok nadir olup aradaki konsonantın erimesi neticesinde ortaya çıktığını belirterek buna *soğuk* ~ *souk* örneğini vermiştir. Bk. Ergin 2006: 52. Çalışmasının ileriki bir kısmında ise bu kelimeye /ğ/'nin hiçbir zaman tam bir şekilde erimediğini veya tam şekilde erimişse bile yerini konsonanta bıraktığını, tam bir hiatusun olmadığını belirtmiştir. Krş. Ergin 2006: 65.

15 Bu bağlamda /ğ/'nin /o/, /ö/ ünlülerinden sonra gelerek kelime sonunda yer almasıyla da ikili ünlüleşmeden söz edilebilir (örneğin *yoğ* ‘eski Türklerde ölümler için yapılan tören’ [yoğ ~ yo^u], DS *çoğ* ‘bebek, çocuk’ [çoğ ~ ço^u] vb.).

mek veya yapılmak; vb.’ gibi anlamları haiz olan Türkçenin bu temel fiili ETü.’de *bol-* biçimindedir.¹⁶ ATü. ve ETü.’deki sözbaşı *b-* sesbirimi, bazı örneklerde *v-* olurken (ATü. **bar-* > TTü. *var-* ‘gitmek, ulaşmak’; ATü. **bar* > TTü. *var* ‘var, mevcut’; ATü. *bēr-* > TTü. *ver-* ‘vermek’) bazı örneklerde de düşer, daha doğrusu düştüğü farz edilir (Yani: ATü./ETü. *b-* > TTü. *v-* veya \emptyset) ve dolayısıyla Türkçede sistemli olmayıp, birkaç örnekle sınırlı olan, dağınık (*sporadic*) bir ses değişikliği olarak telakki edilebilir. Öyle ki Eski Oğuzcanın henüz başında telif edilip *ol-* ve *bol-* fiillerini bir arada bulundurmaları yönüyle bazı metinler “karişik dilli eserler” olarak tavsif edilmekte, bu ses değişikliği dönem ve edebi çevrenin tayininde önemli bir kıstas olarak değerlendirilmektedir.¹⁷ Sesbilimsel açıdan *bol-* fiilinde doğrudan *b-*’nin düşmesinden değil, çift dudak [w]’si üzerinden sızıcılaşmasından bahsedilebilir. Yani ETü. *bol-* > **wol-* > **ol-* > *ol-*. Yarıünlü özelliği olan [w], bu sızıcılaşma safhasında hece başı pozisyonundadır ve Türkçede vurgu sonda olduğu için sözcük *ol-* biçimine evrilmiş, bir ikili ünlüleşme üzerinden günümüzdeki şeklini almıştır. Burada doğal olarak akla şu soru gelmektedir: Neden bu sızıcılaşma *bol-* fiilinde oldu, fakat *bar-* fiilinde olmadı? Sorunun cevabı, sözbaşı /b-/ sesbiriminin bulunduğu fonetik çevre olsa gerek. Zira sonrasındaki ünlünün geniş-yuvarlak /o/ ünlüsü olması, /b/’nin çift dudak [w]’si üzerinden sızıcılaşmasında etkili olmuştur.¹⁸

Türkçede gerek İngilizce, Almanca vb. dillerde olduğu gibi anlam ayırt edici özelliği olan ikili ünlülerin bulunmaması¹⁹, gerek yarıünlü özelliğini haiz /ğ/ sesbiriminin, zayıf bir ses olup diğer sesbirimlerle mukayese edildiğinde bulunduğu çevreden görece daha çok etkilenmesi hususları, Türkçedeki – özellikle /ğ/ üzerinden – ikili ünlüleşmenin tayin ve tespitinde fonetik analiz ve ölçümleri zaruri kılmakta ve birtakım güçlükleri beraberinde getirmektedir. Bu da hangi du-

16 Aydemir, ilgili sözcüğün rekonstrüksiyonunu şu şekilde yapar: “ATü. **bola-* ? > EBTü. / AOgr. **böl-* > İBlg. **pöl-* >> Çuv. A. *pul-*, V. *pol-* ‘olmak’, krş ETü. *bol-* (krş. Tkm. -ağz. *böl-*, Yak. *buol-* < **böl-*).” Bkz. Aydemir 2021: 17, d. 5.

17 Bu durumu “olğa-bolğa sorunu” olarak ele alan Şinasi Tekin’in şu çalışmasını özellikle zikretmek gerekir: Tekin 1973-1974.

Bu fiilin Kıpçakçada *bol-*, Oğuzcada ise *ol-* biçiminde bulunması, Oğuzların Harezm bölgesinde Kıpçaklarla karşılaşmalarına binaen o dönem metinlerinde Kıpçakça bir unsur olarak *bol-* fiiline de rastlanması, dolayısıyla *ol-* ~ *bol-* şeklinde nöbetleşe bir kullanımın görülmesi söz konusu olabilir.

18 Caferoğlu, “Mevcut hipoteze göre bugünkü Türkçedeki olmak fiili eski tarihi *bolmak*’tan türeme olup aslında *vol-* ve *wol-* köküne kaymakta” der ve N. K. Dimitriev’den yaptığı atıfla “sonuncusunun Macar dilindeki *vol-ni* ‘olmak’ fiilinde kendisini bulduğunu”nu dile getirir (Caferoğlu 1971: 31).

19 Türkçede fonemik düzeyde ikili ünlülerin olmaması, İngilizce gibi ikili ünlülerin olduğu dillerin öğreniminde özellikle telaffuz hususunda bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda şu çalışmaya bakılabilir: Demircioğlu 2013: 2983 - 2992.

rumlarda neyin ikili ünlü olduğu veya olmadığı konusunda fonetikçiler arasında bile hâlâ fikir ayrılıklarına sebep olabilmektedir.

İkili Ünlü Bulunduran Bazı İngilizce Sözcüklerin Türkçeye Alıntılanması ve Türkçenin Sezdizimine Uyarlanması

Türkçenin hususen son yüzyıllarda Batı dilleriyle olan yoğun teması, sözcük alıntılarının yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Batı dillerinin bazılarında ikili ünlülerin sesbirim olarak bulunması, ikili ünlülere aşına olmayan Türkçe için bu sözcüklerin telaffuz edildiği gibi doğrudan alıntılanmamasına, Türkçenin sedzimini göz önünde bulundurulmak suretiyle bazı uyarlamalara gidilmesine sebep olmuştur. Çalışmamızda örnek olması açısından yalnızca İngilizceden alıntılanan ve ikili ünlü ihtiva eden bazı sözcüklerin Türkçeye nasıl uyarlandığı aşağıda gösterilmektedir.²⁰ Burada dikkat edilmesi gereken husus, sözcüğün sözlü mü yoksa yazılı yoldan mı alıntılandığının doğru tayin ve tespit edilmesidir. Bu bağlamda şu örnekler değerlendirilebilir:

1. **Bot** (← İng. *boat*): 1. Küçük gemi 2. Ağaç, plastik veya kauçuktan yapılmış küçük sandal.

Britanya İngilizcesi (= Bİng.) ve Amerikan İngilizcesinde (= Aİng.) [bəʊt] şeklinde telaffuz edilen ve sözlü yoldan alıntılandığı anlaşılan sözcükte -əʊ-, yükselen bir ikili ünlü olup /o/ ile /u/ arasında yer alan /ʊ/, tam değerinde bir ünlü olduğu için duyulmakta, *schwa* ise Türkçede olmadığı için algılanmamaktadır. Dolayısıyla burada bir ses karşılaması (*phoneme substitution*) olayının gerçekleştiğini söylemek mümkündür (yani: -əʊ- → -o-).

2. **Folyo** (← İng. *folio*): Folyo kağıdı.

Bİng. ve Aİng.’de [fəʊliəʊ] olarak telaffuz edilen sözcükte, -əʊ- ikili ünlüsü ile -iəʊ- üçlü ünlüsü (*triphthong*) bulunur; -əʊ- ikili ünlüsünün Türkçeye ses karşılamasıyla /o/ ünlüsü ile geçtiği görülmektedir (yani: -əʊ- → -o-).

3. **Gol** (← İng. *goal*): Futbol, hentbol, hokey ve buz hokeyi maçlarında topun

20 İngilizceden Türkçeye alıntılanan bu sözcükler, “*Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*”nden derlenmiş, tanımları *TDK Sözlük*’ten alınmış, Amerikan İngilizcesi ile Britanya İngilizcesindeki telaffuzları içinse *Oxford Learner’s Dictionaries*’e (çevrimiçi) müracaat edilmiştir. Almanca ve İngilizce özelinde, Türkçenin Batı dillerinden alıntılandığı kelimelerin fonolojik ve semantik bir düzlemde incelendiği, verdiğimiz örnekleri de içeren şu çalışmaya bakılabilir: Akçalı 2017.

kaleye sokulmasıyla kazanılan sayı (spor terimi).

Bİng. ve Aİng.'de [gəʊl] olarak telaffuz edilen sözcükte, yukarıdaki örneklerde de olduğu gibi -əʊ- ikili ünlüsü ses karşılmasıyla Türkçeye sözlü yoldan /o/ olarak alıntılanmıştır (yani: -əʊ- → -o-).

4. *Nakavt* (← İng. *knock out*): Boks maçında yumruk etkisiyle yere düşen ve on saniye içinde kalkıp devam edemeyen oyuncunun yenilmesi durumu (spor terimi).

Sözcüğün Bİng. ve Aİng.'de [aot] olarak telaffuz edilen ikinci kısmındaki (*out*) -aʊ- ikili ünlüsü, çoğu örnekteki tek ünlüleşmenin aksine ses karşılmasıyla /o/ sesbiriminin /v/ olarak algılanması suretiyle Türkçede -av- olarak karşlanmıştır. Benzer ses hadisesini şu örnekte de görüyoruz: TTü. *lokavt* (← İng. *lockout*)²¹ 'İş verenin işçileri topluca işten uzaklaştırma veya işten çıkarma kararı'. Bİng.'de ['lɒkaʊt], Aİng.'de ise [la:kaʊt] olarak telaffuz edilen sözcüğün ikili ünlü bulunduran ikinci kısmında da -aʊ- → -av- ses karşılması gerçekleşmiştir.

Burada iki ayrı sözcüğün Türkçede tek bir sözcük olmasını da göz ardı etmemek gerekiyor. Nitekim bir spor terimi olan İng. *out*, müstakil şekilde Türkçeye *aut* olarak alıntılanmıştır. Bu sözcükte ne -aʊ- > -av- değişimi, ne de iki ünlü arasına bir kaynaştırma sesinin getirilmesi (örneğin **avut*) söz konusudur. Benzer durum İng. *round* → TTü. *raunt* 'Boks vb. spor karşılaşmalarında devrelerden her biri' ve İng. *foul* → TTü. *faul* 'Karşılaşmalarda rakip oyuncuya yapılan kural dışı hareket' sözcüklerinde de görülmektedir. Aİng. ve Bİng.'teki [raʊnd] ve [faʊl] sözcükleri, Türkçede tıpkı yazıldığı gibi [raunt] ve [faul] olarak telaffuz edilmekte, dolayısıyla Türkçede belli kombinasyonlarda ikili ünlüler bertaraf edilmemektedir.

5. *Medya* (← İng. *media*): 1. İletişim ortamı 2. İletişim araçları.

Bİng. ve Aİng.'de [mi:diə] olarak telaffuz edilen sözcüğün ilk sesbiriminin Türkçede /e/ olması, yazılı yoldan yapılan bir alıntı olduğunu göstermektedir. Sözcük, son hecesindeki /i/'nin, yarıünlü özelliği de olan /y/ olarak algılanması ve ses karşılmasıyla Türkçenin sesdizim kuralına uydurulmuştur. Fakat yazılı

21 Akçalı, *lokavt* sözcüğünün Türkçe, İngilizce ve Fransızca'da aynı manada kullanıldığını, fakat Fransızca'daki [lɔkawt] telaffuzunu dolayısıyla sözcüğün Fransızca'dan Türkçeye geçmiş olabileceğini düşünür. Krş. Akçalı 2017: 681. Kanaatimizce Bİng. telaffuzu ([lɒkaʊt]), sözcüğün Bİng.'den Türkçeye geçmiş olmasını da mümkün kılmaktadır.

yoldan yapılan bir alıntı olması dolayısıyla bu ikili ünlüyü *-iə* yerine yazıyı esas alarak *-ia* şeklinde telakki etmemiz gerekiyor.

6. *Milenyum* (← İng. *millenium*): Binyıl.

Bİng. ve Aİng.'de [mɪ'leniəm] olarak telaffuz edilen sözcüğün son ünlüsünün /u/ olması, sözcüğün sözlü değil, yazılı yoldan yapılan bir alıntı olduğunu göstermekte (krş. Akçalı 2017: 594), /i/ sesbirimi /y/'ye dönüşerek ikili ünlü bertaraf edilmektedir. Şayet sözcük sözlü yoldan alıntılansaydı Türkçedeki muhtemel şekli **milenyım* olacaktı.

7. *Tost* (← İng. *toast*): İçine peynir, sucuk vb. konularak özel makinesiyle gevretilip kızartılmış ekmek.

Bİng. ve Aİng.'de [təʊst] olarak telaffuz edilen sözcükte *-əv-* ikili ünlüsü, Türkçede /o/ ile karşılanmıştır (yani: *-əv-* → *-o-*).

8. *Trençkot* (← İng. *trench coat*): İçi astarlı, kemerli, su geçirmez pardösü, yağmurluk.

Sözcüğün, Bİng. ve Aİng.'de [kəʊt] olarak telaffuz edilen ve ikili ünlü bu-lunduran ikinci kısmı (*coat*), Türkçeye *-əv-* → *-o-* ses karşılamasıyla *kot* şeklinde geçmiştir. Yukarıdaki çoğu örnekte de görüleceği üzere *-əv-* → *-o-* ses karşılaması, kanaatimizce İngilizceden Türkçeye alıntılanan ikili ünlülü sözcüklerde en sık görülen ses olayıdır.

Türkçenin belki de en çok alıntı yaptığı Batı dili Fransızca başta olmak üzere Almanca gibi dillerden yapılan alıntılarla böylesi örnekleri çoğaltmak elbette mümkün. Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüleceği üzere bu uyarlanma sürecinde en sık karşılaşılan ses hadisesi tek ünlüleşmedir (*monophthongisation*)²². Yazılı yoldan Türkçeye yapılan alıntılmalarda ikili ünlü muhafaza edilse de telaffuzda araya çoğu kez bir kaynaştırma sesinin getirildiği görülür. Örneğin İng. *aerobic* (Bİng. [eə'rəbɪk], Aİng. [e'rəbɪk]) → TTü. *aerobik* 'Sağlıklı bir vücuda sahip olmak için tempolu müzik eşliğinde yapılan bir jimnastik türü' /ayrobik/. Benzer durum İng. *video* (Bİng. ve Aİng. [vɪdiəʊ]) '1. Manyetik bantlar üzerinde yer alan veya sayısal olarak derlenmiş hareketli resimler dizisi, 2. Videoteyp' sözcüğünde de

22 İkili ünlü içeren yabancı sözcükler, sesdizim kuralı gereği iki ünlünün yan yana gelemeyeceği Türkçeye alıntılanırken sadece tek ünlüleşme hadisesine rastlanmaz şüphesiz. Sözcüklerin yerleştirilmesi aşamasında iki ünlü arasına bir ünsüzün – çoğunlukla yarı ünlü nitelikteki *w* ve *y* – getirilmesine de sıkça rastlanmaktadır. Örn. Fransızca *toilette* → Tü. *tuvalet*, Fransızca *diète* → Tü. *diyet* vb. Bk. Johanson 2021: 322.

görülmektedir. Yazılı yoldan alıntılanan bu sözcük, yazı dilinde her ne kadar *video* olsa da telaffuzu [vidyo] şeklindedir (İlk hecedeki /i/'den kaynaklanan ilerleyici tam benzeşme ve akabinde bu /i/'nin, gerektiğinde ünlü gerektiğinde ünsüz olan yarıünlü nitelikteki /y/'ye dönüşmesi, yani: *video* > *[vidio] > [vidyo]).

Yazımda iki ünlü yan yana gelmesine rağmen aslında telaffuzda ikili ünlünün olmadığı, tek ünlülü telaffuzun olduğu örnekler de bulunmaktadır. Örneğin bir spor terimi olarak 'yan' manasında kullanılan İng. *touch* sözcüğünde her ne kadar *-ou-* ikili ünlüsü varmış gibi görünse de sözcüğün telaffuzu Aİng. ve Bİng.'de [tʌtʃ] şeklinde tek ünlülüdür ve Türkçeye de sözlü yolla alıntılanmış bir sözcüktür (yani İng. *touch* → TTü. *taç*). Şayet yazı esas alınmak suretiyle ikili ünlü *-ou-* olarak telakki edilip alıntılama yazılı yoldan yapılsaydı, sözcüğün Türkçede **toç* veya **tuç* şeklinde olması beklenirdi. Burada da görüldüğü üzere imla ve telaffuz iki ayrı şeydir ve birbirleriyle karıştırılmamaları gerekir. Benzer durum imlasında ikili ünlü bulunduran fakat uzun bir ünlüyle telaffuz edilen sözcüklerin, Türkçeye sözlü yoldan ünlü kısalmasıyla alıntılanmasında da görülür. Yani sözcüğün yerleştirilmesinde tek ünlüleşmeden değil, ünlü kısalmasından bahsetmek gerekir. Örneğin,

İng. *shoot* ([ʃu:t]) → TTü. *şut* 'Futbolda bir oyuncunun topu kaleye sokmak için ayağıyla yaptığı sert ve hızlı vuruş' (spor terimi) = *-u:-* → *-u-*

İng. *tequila* ([tə'ki:lə]) → TTü. *tekila* 'Sert bir Meksika içkisi' = *-i:-* → *-i-* vb.

Başka bir husus da sözcüğün Britanya İngilizcesi ve Amerikan İngilizcesinde iki farklı telaffuzu varsa, Türkçenin sesdizim kuralına en uygun olanın tercih edilmesidir. Örneğin TTü. *pirsing* (← İng. *piercing*) 'Vücudun herhangi bir yerine süs amacıyla takılan metal halka, kanca, top vb.' sözcüğünün Bİng. telaffuzu [pɪəsɪŋ], Aİng. telaffuzu ise [pɪrsɪŋ] şeklindedir. Burada *scwhan*ın olduğu ikili ünlülü telaffuzun değil, ünlü+ünsüz diziliminin olduğu Aİng. telaffuzunun alıntılandığı aşıkardır.

Sonuç

Bir hece içinde, ünlüyle başlayıp başka bir ünlüyle biten ve birleşik bir ses olan ikili ünlüler Türkçede bulunmaz, zira Türkçenin sesdizim kuralı iki

ünlünün art arda gelmesine müsaade etmez. Fakat bazı fonetik pozisyonlarda, yarıünlü niteliğini haiz sesbirimler, ünlü gibi realize olabilmekte ve dolayısıyla ikincil de olsa iki ünlü “telaffuzda” yan yana gelebilmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle ikili ünlülere dair araştırma tarihine yer verilmiş ve pek çok gramer teriminde olduğu gibi bunda da uzlaşımın olmadığı görülmüştür. İngilizce *diphthong* terimini karşılamak üzere en uygun terimin *ikili ünlü* olduğu belirtilmiştir. Akabinde Türkçede hangi fonetik pozisyonlarda ikili ünlünün oluşabileceğine, /ğ/ sesbirimi üzerinden değinilmiştir. Bulunduğu fonetik çevreye bağlı olarak farklı şekillerde realize olabilen bu tartışmalı sesbirimin, geniş-yuvarlak /o/ ve /ö/ ünlülerinden sonra gelerek hece sonunda bulunduğu örneklerde telaffuzda ikincil bir ikili ünlünün ortaya çıktığı vurgulanmış, bu kısımda ayrıca [w] üzerinden sızıcılaştığı düşünülen *ol-* fiiline de değinilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise, ikili ünlü bulunduran bazı İngilizce sözcüklerin Türkçeye alıntılanırken nasıl bir fonolojik değişime uğradığından bahsedilmiştir. İngilizceden Türkçeye geçen *raunt* (İng. *rount*), *faul* (İng. *foul*), *aut* (İng. *out*) vb. örneklerle, Türkçenin belli pozisyonlarda bu ünlüleri yazı dilinin yanı sıra telaffuzda da bertaraf etmediği görülmüştür. Türkçede asli olarak ikili ünlü bulunmasa da yarıünlülerin sebebiyet verdiği ikili ünlüleşme hadisesi hâlâ bazı problemleri içermektedir. Nitekim R. Lass’ın şu cümlesi, ikili ünlü mevzuunun araştırılmaya muhtaç hususlar barındırdığını ve belli güçlükler içerdiğini veciz bir şekilde ortaya koymaktadır: “Eğer uzun ünlüler yöntem açısından bir baş ağrısı yaratıyorsa, ikili ünlüler pozitif bir migrene sebebiyet vermektedir.” (Lass 1984b: 95).

Kısaltmalar

Aİng. = Amerikan İngilizcesi; **Ar.** = Arapça; **ATü.** = Ana Türkçe;
Bİng. = Britanya İngilizcesi; **C** = Ünsüz; **DS** = Derleme Sözlüğü;
ETü. = Eski Türkçe; **Hal.** = Halaçça; **İng.** = İngilizce; **TTü.** = Türkiye Türkçesi;
Yak. = Yakutça; **V** = Ünlü

Kaynakça

- Akçalı, Berrin (2017). *Türkiye Türkçesinde Kullanılan Batı Kaynaklı (Almanca, İngilizce) Kelimeler Üzerinde Ses Bilimsel ve Anlam Bilimsel Bir İnceleme* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, Hakan (2021) *Türk Tarihinin Kaynakları Olarak Eski Türk Boy Adları- Kökenbilgisel Bir İnceleme*, 1. Cilt, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Bergsträßer, G. (1918). “Zur Phonetik des Türkischen, nach gebildeter Konstantinopler Aussprache”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 72, Leipzig. S. 233-262.
- Bergsträßer, G. (1936). *Türk Fonetigi*. çev. M. Şükrü Akkaya, Ankara: TDK Yayınları.
- Bussmann, H. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* (Çev. ve Ed. G. Trauth ve K. Kazzazi). London: Routledge.
- Caferoğlu, Ahmet (1971). “Türkçede “V” Morfemi”, *Journal of Turkology*, C. 16, s. 27-38.
- Demircan, Ömer (1979). *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni- Türkiye Türkçesinde Sesler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Demircioğlu, M. Deniz (2013). “The Pronunciation Problems for Turkish Learners in Articulation of the Diphthongs in English Learning”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 106, s. 2983 – 2992.
- Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*. çev. Ahmet Benzer, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DS: *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 1-12*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erem, Turgut ve Sevin, Nureddin (1947). *Milletlerarası Fonetik İşaretleriyle Konuşma Dilimiz*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergenç, İclal (1995): *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2006). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gül, Rıza ve Hazar, Mehmet (2006). “İkiz Ünlülü ve Çift Ünlülü Kelimeler Üzerine Bir Tespit Çalışması”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 54, s. 51-70.
- Johanson, Lars (2014): *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. çev. Nurettin Demir, Ankara: TDK Yayınları.

- Johanson, Lars (2021) *Turkic*. (Cambridge Language Surveys) Cambridge: Cambridge University Press.
- Kılıç, M. Akif (1999). "Türkçede 'Ğ' Sorunu", *Türk Dili* içinde, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kılıç, M. Akif ve Erdem, Mevlüt (2012). "Türkiye Türkçesindeki 'yumuşak g' ünsüzünün fonetik analizi", *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (20-25 Ekim 2008, e-kitap) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 2809-2826.
- Kılıç, M. Akif (2017). "Türkiye Türkçesindeki Sesbirimlerin Dışsal ve İçsel Alt Sesbirimleri: Katmanlı Çevriyazı Modeli", *Turkish Studies*, 12/7, s. 195-214.
- Krámský, Jiří. (1990). "Phonetics and Phonology". *Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft*. hzl. György Hazai, Wiesbaden: Harrassowitz. s. 302-332.
- Lass, Roger (1984a): *Phonology: An Introduction to Basic Concepts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lass, Roger (1984b). "Vowel system universals and typology: Prologue to theory". *Phonology Yearbook*, C. 1, s. 75-111.
- Räsänen, Martti. (1949). *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* [Materials for the Phonetics of Turkic] (Studia Orientalia 15). Helsinki: Societas Orientalis Fennica.
- Rowe, Bruce M. ve Levine, Diane P. (2018). *A Concise Introduction to Linguistics*. 5. Baskı. Routledge: London.
- Selen, Nevin (1979) *Söyleyiş Sesbilimi Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Şinasi "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'olğabolğa' Sorunu", *TDAY- Belleten*, 21-22 (1973-1974), s. 59- 157.
- Tekin, Talat ve Ölmez, Mehmet (1999): *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (2010). *Türkçe Sözlük*. 11. bs. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2015). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Üçok, Necip (1951). *Genel Fonetik (Ana Çizgileri)*. İstanbul: İbrahim Horoz Matbaası.
- Yavuz, Handan (2006). "Turkish Vowels", *Turkish Phonology, Morphology and Syntax (Türkçe Ses, Biçim ve Tümce Bilgisi)*. Ed. Zülal Balpınar, Anadolu Üniversitesi: Eskişehir. s. 29-43.
- Yurtbaşı, Metin (2018). "The Phenomena of "Gliding Vowels" (Diphthongs and Triphthongs) in English and Ways of Teaching Their Function to Turkish EFL Students", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 85, s. 126-169.
- Oxford Learner's Dictionaries*, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (Erişim Tarihi: 17.08.2022).